

СУДОУСТРОЙСТВО; ПРОКУРАТУРА И АДВОКАТУРА

УДК 343.1

АРЕШТ МАЙНА ЯК ОДНА З ФОРМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ОСІБ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Бондаренко О. М.

*Національна академія прокуратури України
м. Київ, Україна*

У статті охарактеризована правова природа та процесуальний порядок арешту майна під час досудового розслідування. Розглянуто проблемні питання застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: захід забезпечення кримінального провадження, арешт майна, моральна шкода, матеріальна відповідальність.

Постановка проблеми. Недоторканність права власності забезпечується у всіх сферах життєдіяльності, зокрема й під час кримінального провадження. Проте в інтересах суспільства використання права власності може бути обмежено, а саме, наприклад, для виконання завдань кримінального провадження, де в разі виникнення конкуренції між приватними і суспільними інтересами, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) передбачає можливість позбавлення чи обмеження такого права шляхом арешту майна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання щодо обмеження права власності під час кримінального провадження, додамо, в різні періоди часу, займалося багато вчених-процесуалістів, а саме: Нескороджена Л. Л., Крилов І. Ф., Бастрікін А. І., Безлепкін Б. Т., Бобров В. К., Бажанова М. І., Баулін Ю. В., Брильов О. А., Волеводз О. Г., Гуторова Н. М., Гарбовський Л. А., Дьомін Ю. М., Кузнецов А. В., Кузьменко С. Г., Друзін А. І., Панов М. І., Піскун І. І., Фойницький І. Я., Пшонка В. П., Омельяненко М. І., Ігнатенко В. В. та інші.

Водночас, незважаючи на проведені цими вченими дослідження, слід вказати про те, що більшість напрацювань по даному інституту були зроблені ще за часів дії на теренах України Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року (далі – КПК України 1960 року), тоді як з 20 листопада 2012 року в нашій державі діє новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), що дещо змінив порядок кримінальної процесуальної діяльності, в тому числі й стосовно арешту майна. Це і обумовлює важливість обраної теми для опрацювання.

Формулювання мети дослідження. В даній науковій роботі здійснена спроба визначити правову природу такого інституту кримінального провадження, як арешт

майна, а саме в частині визначення його поняття шляхом відображення поглядів вчених, які займалися даним питанням. Крім того, ставиться завдання розкрити тенденцію в зміні, на нормативному рівні, порядку та підстав застосування цього заходу забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Так, розкриваючи поняття арешту майна в контексті кримінальної процесуальної діяльності, слід вказати про те, що, наприклад, Ю.М. Дьомін під арештом майна розуміє процесуальний захід, направлений на забезпечення майна з метою недопущення його втрати [3, с. 15].

Водночас, на думку А. Друзіна, накладення арешту на майно полягає у вилученні майна та передачі його на зберігання, а також у забороні, яка адресується власнику або володільцю майна, розпоряджатися та в необхідних випадках користуватися ним [4, с. 26].

М.І. Омеляненко зазначає, що арешт майна – це процесуальний захід, що застосовується компетентними органами і спрямований на збереження майна з метою виключення його втрати, для забезпечення інтересів юридичних і фізичних осіб, що претендують на дане майно в порядку цивільного чи господарського судочинства, або майна, що підлягає конфіскації у порядку кримінального судочинства [9, с. 313].

Що ж до законодавчого погляду на таке питання, то на початку відмітимо, що арешт майна в Україні на сьогоднішній день регулюється нормами трьох галузей права: цивільного процесуального права (ст. 152 Цивільного процесуального кодексу України) [2], господарського процесуального права (ст. 43-2, 67 Господарського процесуального кодексу України) [14], кримінального процесуального права (стаття 126 КПК України) [7], а також паралельно із зазначеними статтями – статтями 50 та 55 Закону України «Про виконавче провадження» [10]. Кожна з перерахованих галузей права наділяє арешт майна властивими тільки даній галузі характерними рисами [9, с. 307].

Так, згідно з ч. 1 ст. 167 КПК України, арештом майна є тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчужувати певне його майно за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна у встановленому КПК України порядку [7]. Арешт майна може також передбачати заборону для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном та використовувати його.

Заборона на використання майна, а також заборона розпоряджатися таким майном можуть бути застосовані лише у випадках, коли їх незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню. Заборона використання житлового приміщення, в якому на законних підставах проживають будь-які особи, не допускається.

Згідно з ч. 1 ст. 29 КПК України 1960 року, орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані вжити заходів до забезпечення цивільного позову при наявності достатніх даних про те, що злочином завдана матеріальна шкода або понесені витрати закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочину. Згідно з ч. 3 ст. 29 КПК України, при провадженні в кримінальній справі про злочин, за який може бути застосована додаткова міра покарання у вигляді конфіскації майна, ор-

ган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів до забезпечення можливої конфіскації майна обвинуваченого [8].

Порівнюючи нове і старе законодавство, слід зазначити, що порядок застосування арешту майна дуже змінився. Клопотання про застосування арешту майна на підставі ухвали слідчого судді подається до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. З клопотанням про арешт має право звертатися прокурор, слідчий за погодженням із прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач. Фактичною підставою арешту майна є сукупність фактичних даних, що вказують на завдання кримінальним правопорушенням матеріальної та/чи моральної шкоди, заявлення цивільного позову про її відшкодування або можливість заявлення такого позову та накладення майнових стягнень, конфіскації майна за вироком суду. Необхідність арешту майна зумовлюється обґрунтованою підозрою вважати, що незастосування цього заходу зумовить труднощі чи неможливість виконання вироку в частині забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову чи перешкоджатиме встановленню істини внаслідок того, що таке майно може бути приховане, відчужене чи пошкоджене.

Процедура звільнення майна з-під арешту, накладеного в рамках кримінального провадження, значно спростилась. Перш за все відпала необхідність звертатися з позовними заявами до власників майна та осіб, в інтересах яких накладено арешт про звільнення майна з-під арешту, та чекати, поки судова справа не буде розглянута. Цивільний позов в кримінальному процесі пред'являється, якщо кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнову та/або моральну шкоду. Розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, установлюється виходячи з фактичної вартості викраденого чи пошкодженого майна. Вартість такого майна необхідно визначати з урахуванням його фактичного стану на момент вчинення кримінального правопорушення, а не на момент його набуття потерпілим. Наприклад, у провадженнях щодо кримінальних правопорушень економічної спрямованості визначення розміру шкоди здійснюється на підставі ревізії, інвентаризації, аудиту та бухгалтерської експертизи.

Досить цікавим є визначення моральної шкоди. Так, у постанові пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» вказано, що під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [12]. Під моральною шкодою розуміється: 1) фізичний біль та страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) душевних страждань, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) приниження честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [14].

Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини

особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення [14]. При визначенні розміру шкоди враховується стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. При необхідності визначення розміру моральної шкоди може бути призначена судово-психологічна експертиза, порядок призначення та проведення якої регулюється Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, що затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53 [11].

Законодавством передбачений строк розгляду клопотання про арешт майна – не пізніше двох днів з дня його надходження до суду, після чого відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідність такого арешту чи задовольнити клопотання. Слід зазначити, що порядок зберігання майна, на яке накладено арешт, визначений в Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду, яка затверджена наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, Державної податкової адміністрації України, СБУ, ВСУ, Державної судової адміністрації України від 27.08.2010 року [11]. Майно, на яке накладено арешт, передається на зберігання представникові територіальної держадміністрації або житлово-експлуатаційної організації, державної служби охорони органів внутрішніх справ, а також організації, якій завдані збитки, або власникові цього майна чи його родичу, якому роз'яснюється його відповідальність за зберігання прийнятого майна, про що у нього відбирається розписка. У разі необхідності майно, на яке накладено арешт, може бути вилучено. Твори мистецтва і антикваріат, предмети, що мають історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність, на які накладено арешт, після проведення спеціальної експертизи і за погодженням з Міністерством культури України та Національною комісією з питань повернення культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, можуть бути передані на зберігання до державних музею, бібліотек, наукових та інших закладів. Предмети релігійного культу, крім таких, що мають історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність, можуть бути передані на зберігання релігійним організаціям [11].

Арешт майна має бути скасований, якщо відпали підстави його застосування або арешт було накладено необґрунтовано. Питання про скасування арешту майна розглядається на підставі клопотання підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника, законного представника, інших власників або володільців майна, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна. Адже неприбуття вказаних осіб у судове засідання не перешкоджає розгляду клопотання (ч. 1 ст. 172 КПК України), а з метою забезпечення арешту майна клопотання може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна (ч. 2 ст. 172 КПК України). На нашу думку, це може призвести до безпідставного застосування арешту.

В.Я. Тацій зазначає, що необхідність скасування накладення арешту майна можуть обумовити такі обставини: 1) відшкодування підозрюваним, обвинуваченим завданої

ним шкоди, з метою забезпечення відшкодування якої був накладений арешт; 2) зміна кваліфікації дій підозрюваного, обвинуваченого на статтю КК, санкція якої не передбачає додаткового виду покарання у виді конфіскації майна, якщо арешт майна був накладений саме з метою її забезпечення; 3) встановлення обставин, які свідчать, що майно, на яке накладено арешт, не відповідає критеріям, зазначеним у частині 2 статті 167 КПК України; 4) помилкове накладення арешту на майно осіб, які не мають статусу підозрюваного або обвинуваченого та не несуть за законом матеріальну відповідальність за їх дії [7].

Арешт може бути скасовано як повністю, так і стосовно конкретного майна (його певної частини). Для цього за наявності певних підстав можливо виділити частину майна з арешту (наприклад, суму відшкодованої шкоди, завданої кримінальним правопорушенням). У разі скасування арешту на окремі види майна (нерухомість, автотранспортні засоби, цінні папери, банківські вклади) копію ухвали слідчого судді чи суду про скасування арешту необхідно направляти у відповідні органи та установи, що інформувалися про арешт цього майна. Повернення майна, звільненого від арешту, доцільно оформляти протоколом повернення майна, який слід складати у трьох примірниках, один з яких вручати власнику майна, другий – особі, що здійснювала зберігання майна, третій – долучати до матеріалів кримінального провадження [7].

Позитивним у законодавстві є те, що в КПК України чітко передбачено перелік майна, на яке може бути накладений арешт: нерухоме і рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і перебувають у нього або в інших фізичних, або юридичних осіб з метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову. Це положення не стосується житлового приміщення, де проживає особа.

Необхідно також зазначити, що не підлягають арешту предмети першої потреби, що використовуються особою, у якої проводиться опис, і членами її родини. Перелік цих предметів визначено в Додатку до Кримінального кодексу України [6]. На практиці гостро постає питання про те, як діяти з майном такого характеру, яке має великі розміри (наприклад, будинок, дача), або грошима, які знаходяться на рахунку і отримані злочинним шляхом. За змістом КПК України накладення арешту на таке майно не передбачене, а його вилучення, в одному випадку, просто неможливе, а в іншому – не раціональне. На думку В.В. Ігнатенка, гострота даної проблеми набуває ще більшого значення, якщо майно, яке отримане злочинним шляхом, знаходиться у іншої особи, та, при цьому, юридично оформлено на останню [5, с. 86]. Така практика, з одного боку, сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, а з іншого – тягне за собою неоднорічне волевиявлення суб'єктів права [13, с. 242-245]. Будучи на місці захисника, нами подібні дії слідчого обов'язково були б оскаржені на підставі незаконності вжиття арештних заходів. Вважається, що з метою уникнення майбутніх негативних наслідків та забезпечення належного врегулювання процесуальної діяльності слідчих, в статті 126 КПК України необхідно закріпити положення, які б дозволяли накладати арешт на майно, отримане злочинним шляхом. Тому на-

уковець пропонує внести наступні зміни до кримінального процесуального законодавства: «Арешт може бути накладено на майно, яке знаходиться у підозрюваного, обвинуваченого або інших осіб, якщо є достатні підстави вважати, що воно отримане в результаті злочинних дій підозрюваного чи обвинуваченого», з чим ми повністю погоджуємося.

Слід зазначити, що кількість випадків застосування арешту значно зменшилася. Починаючи з входу в дію нового Кримінального процесуального кодексу, кількість заарештованих осіб зменшилася на 41%. За даними МВС України з початку року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано понад 1,1 млн. заяв і повідомлень про злочини. Щомісяця в Україні реєструється 132 тис. правопорушень, або майже 4,4 тис – за добу [1].

Висновки. Підводячи підсумок до вищезазначеного, необхідно наголосити, що арешт майна є примусовим заходом, що забезпечує дієвість кримінального провадження, а саме дає можливість відшкодувати шкоду чи застосувати конфіскацію майна як вид покарання.

Список літератури:

1. В Україні різко зменшилася кількість арештів // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-rizko-zmenshilasya-kilkist-areshtiv-314976.html>.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. – Офіц. вид. – К. : ВТФ Велес, 2012. – 144 с.
3. Демин Ю. М. Преступления против правосудия : лекция / Ю. М. Демин. – М. : ЦИиНМОКП МВД России, 2000. – 40 с.
4. Друзин А. И. Диспозиция ст. 312 УК РФ требует уточнения / А. И. Друзин // Законность. – М., 2002. – № 10. – С. 26-30.
5. Игнатенко В. В. Арест имущества: вопросы теории и практики применения органами досудебного следствия Украины / В. В. Игнатенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2007. – Том 20 (59). – № 1. – С. 85-85.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. – Офіц. вид. – К. : Паливода А. В., 2012. – 1122 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.; Т. 2 – 664 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1001-05 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
9. Омеляненко М. І. правове регулювання арешту в Україні: сучасний стан та перспективи / М. І. Омеляненко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 307-313.
10. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.
11. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
12. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
13. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скаун. – Харків : Консум, 2001. – С. 242-245.
14. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

Бондаренко А. Н. Арест имущества как форма процессуального обеспечения участия лиц в ходе досудебного расследования / А. Н. Бондаренко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-2. – С. 375-381.

В статье охарактеризована правовая природа и процессуальный порядок ареста имущества во время досудебного расследования. Рассмотрены проблемные вопросы применения этой меры обеспечения уголовного производства и предложены пути их решения.

Ключевые слова: мера обеспечения уголовного производства, арест имущества, моральный вред, материальная ответственность.

**PROPERTY SEQUESTRATION AS A PROCEDURAL FORM OF ENSURING
OF PERSONS' PARTICIPATION IN THE PRE-TRIAL INVESTIGATION PROCESS**

Bondarenko A. N.

National Academy of Prosecution of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The Ukrainian criminal procedural ensuring measure, which refers to the property sequestration, is considered in the article. The list of criminal procedural law scholars, who devoted their works to the current subject matter, is presented. The necessity of the following researching undertaking in this area is determined, and it originates from the previously developed theoretical analysis. There is an attempt in the article to define the legal nature of the property sequestration, which encroaches on the constitutional rights, freedoms and legitimate interests of the each person and citizen, namely in the essential part of life – the ownership. The current analysis is conducted through a few scholars' points of view representation, who was involved in the researching of this institute within the criminal justice context, and what is referred to the property sequestration. However, in course of the current Criminal Procedural Code of Ukraine representation the attention is paid also to the legislative view, concerning the definition, defining this institute. By the further, the current measure comparison of the definitions on the theoretical and legislative levels is undertaken. In addition, in the article there is regulatory acts listing, which has provisions, affecting the criminal procedural relations passing. The common circumstances, the occurrence of which admits the forfeiture application are represented. The case, which anyway prohibits the current ensuring measure application, is indicated. However, the attention right away is paid to the prerequisites, which are required to be present in order to initiate the limitation procedure or the procedure that overrides such a constitutional right as ownership. Herewith, such a conclusion is based on the two main regulations, which determined it, namely Criminal Procedural Code, which was in effect till the 20 October of 2012, and the Criminal Procedural Code, which currently is in effect. Due to the Ukrainian criminal justice reformation, the positive and negative moments are indicated, which occurred because of and in the course of the property sequestration. Especially, the attention is paid to the moral losses, which create the prerequisites for one to be able to file the indemnification application at the time, when the former establishes the property law right limitation. Namely, the regulatory act is adduced, and it reveals the compensation in such a case. The direct property forfeiture procedure is provided toward the end of the article. At the same time, it is necessary to point out that the whole analysis is conducted simultaneously with the subordinate legislation scrutiny. By the results of research of this article, the reasoned conclusions are indicated, which might be utilized within the consequent sequestration frames observation.

Key words: sunset provision of the criminal proceeding, seizure of property, moral damage, liability.